

Jeney Éva¹

AZ ELBESZÉLÉS SZOLGÁLÓLEÁNYA²

„Azonban még mindig ez a zsarnoki, manicheus, irodalmárok számára oly kedves erőszakos bináris logika – tartalom vagy forma, leírás vagy elbeszélés, megjelenítés vagy jelentés – gerjeszti a drámai választási lehetőségeket, és készlet bennünket arra, hogy fejjel menjünk a falnak, és szélmalomharcot űzzünk. Miközben az irodalom éppen a köztés hely a kettő között, a rés a falon.”

(*Antoine Compagnon*)³

Ez az előadás nem akar mást tenni, mint engedelmeskedni „oly kedves erőszakos bináris logikánknak”, fejjel menni a falnak, szélmalomharcot űzni, magyaráz felmondani az elbeszélésről és a leírásról tanult leckét.

A leírás a klasszikus arisztotelészi retorika mind szónoki, mind költői írásokat magában foglaló epideiktikus jellegű szövegeiből, azaz a bemutató *beszédtípus*ból származik, amely emberek, helyek és kiváltságos pillanatok lelkes leírására buzdít, s amely egyként magában foglalja a magasztalást és a becsmérést. (Ugyan a becsmérő szövegek száma, mint azt a gyakorlat mutatja, alulmarad a dicsőítő szövegekéhez képest.) Mint tudjuk, ez a beszédtípus mindmáig használatos: mindenekelőtt nekrológokban, alapító beszédekben és az államfők diplomáciai baráti üdvözleteiben, azaz az *alkalmi beszédek*ben érhetjük tetten. E szövegek fő célját általában nem a tette késztetésben, hanem a *gyönyörködtetés*ben jelölték meg. Szokás felvetni a kérdést – különösen a nyelvi fordulat óta –, hogy az olvasó vajon a megénekelten vagy a megéneklő szavakban, a tartalomban vagy a formában, a jelöltben vagy a jelölőben gyönyörködik-e (Burgess, Jakobson stb.), s ez a kérdés megosztja a teoretikusokat.

A leírást (és egyben régi dicsőségének korát) az ókori retorika ekphrasziszként és/vagy descriptióként iktatta. Mint már a lecke első mondatából kiderült, leírásban az ókori költészet sem szenvedett hiányt. Olyannyira nem, hogy *Akhilleusz pajzsának*

¹ A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Elméleti Osztályának tudományos főmunkatársa.

² Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Osztályának harmadik narratológiai konferenciáján, 2018. január 30-án elhangzott előadás szövege.

³ Antoine COMPAGNON, *Az elmélet démona, Irodalom és józan ész*, fordította JENEY Éva, Pozsony, Kalligram, 2006, 158.

leírását az *Iliász* 18. énekéből e szövegforma egyik első példajaként szokás tanítani. A leírás ezek szerint akkor születik, amikor a nyugati irodalom.

„És legelőször erős pajzsot kalapált ki az üllőn,
 dúsan díszítette, reá hármás karimát tett,
 fényeset és ragyogót, s ráfűzte a szíjat ezüstműből.
 Ötrétű lett végül a pajzs, és jártas eszével
 Héphaisztosz sok-sok gyönyörű képet kalapált rá.
 Ráremekelte a földet, rá az eget meg a tengert
 és a sosempihenő napot is meg a szép teleholdat.
 S minden csillagot is, mely az ég peremét koszorúzza,
 Óriót s a Fiastyúkot, meg a Húaszokat mind,
 vélük a Medvét is – más néven híva Szekér ez –
 mint forog egy helyben, míg Óriót lesi egyre,
 s egymaga nem fürdik csak meg soha Ókeanoszban.
 Két szép várost is remekelt ki a pajzson az isten,
 földi halandókat: egyben lakodalmakat ültet,
 s házukból a menyasszonyokat fáklyák tüze mellett
 végig a városon át, sok nászdalt zengve, vezették...”
 (Devecseri Gábor fordítása)

Hogy is tanultuk? (Mondom a leckét tovább.) Az epikus közlés alapformái az elbeszélés, a leírás (és a dialógus, melyet egyelőre tegyünk félre). Az elbeszélés az események előadása, lefolyásuknak szavakba foglalása. Tárnya tehát mindig esemény, olyan valami, ami megtörtént vagy megtörténhetett volna. A leírás a cselekmény színterének, külső-belső tulajdonságoknak és egyes tárgyi mozzanatoknak statikus ábrázolása (a félretett dialógus pedig a szereplők szóbeli megnyilatkozásának a közvetítése). Az elbeszélésnek tehát az esemény, a leírásnak az ábrázolás a párja. Elnevezésük eredetükre utal: az elbeszélés a szóbeliségből, a leírás az írásbeliségből származik, s innen már csak egy lépés a következő jellemző, mely szerint az elbeszélés döntően verbális, a leírás jobbra nominális stílusjegyeket mutat. (Amelyek, fűzzük hozzá gyorsan, különböző nyelvekben igencsak különbözőek lehetnek.)

„A »leírás« kezdetektől fogva nagy kihívás elé állította a narratológiát.”⁴ Ha azt a közkeletű megkülönböztetést vesszük figyelembe, mely szerint az *orális* eredetű elbeszéléssel szemben a *leírás* az *írásbeliség par excellence* terméke, máris megtorpanhatunk. Se nem célom, se nem eszközöm a homéroszi szöveg értelmezéseinek történeti vázolója vagy az ekphrasztikus szakirodalom *Akhilleusz pajzsáról* kidolgozott elméleteinek összefoglalása. Mindössze annyit érzékelek és jelzek, hogy leírásról olvasva vagy szólva már a kezdet megjelölésénél felvetődik több kérdés (felveti az

⁴ Mieke BAL, A leírás mint narráció, fordította HUSZANAGICS Melinda, in THOMKA Beáta (szerk.), *Történet és fikció, Narratívák 2*, Budapest, Kijarat Kiadó, 1998, 135.

elmélet a kérdést): mivel áll szemben ez a szövegforma, avagy szembehelyezhető egyáltalán valamivel? Továbbá: vajon műfajjal, narratív eljárással vagy metaalakzattal állunk szemben?⁵

Az elmélet persze megoldja ezt a kérdést (is), azaz kettévágja a gordiuszi csomót. Valahogy így: a leírás egyik első irodalmi példája funkcionálisan leíró szöveg, de koncipiálisan/strukturálisan elbeszélő sajátosságokat mutat, tehát az *elbeszélés mint leírás* jelenik meg. A Héphasztosz pajzskészítő tevékenységét *elbeszélő*, igéktől hemzsego szöveg azt írja le, milyen volt ez a pajzs.

„A fenti szövegrészlet egyértelműen folyamatot beszél el, azt a cselekvéssort, amelyet Héphasztosz végez, amikor a pajzsot készíti. Sőt, a pajzsra kalapált képek sem mind statikusak: az egyik városban lakodalmakat ülnek, s a menyasszonyokat fáklyák tüze mellett vezették végig a városon – ami azt illeti, elég mozgalmas dolog egy merev vasra »remekelt« képen. A szöveg tele van igékkel, amelyek mind valóságos mozgást és változást fejeznek, szó sincs tompult metaforikus jelentésekről. Akkor tehát elbeszéléssel van dolgunk? A szöveg struktúrája szerint egyértelműen azzal, de ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy vajon Homérosznak mi lehetett az elsődleges szándéka a szöveggel: vajon az-e, hogy elbeszélje, *hogyan* készítette el Héphasztosz Akhilleusz pajzsát, vagy pedig inkább az, hogy leírja, milyen volt Akhilleusz új pajzsa, akkor inkább az utóbbit érezzük valószínűnek. S ugyanerre az eredményre jutunk, ha a szöveg befogadójának – akár hallgatójának, akár olvasójának – az oldalaról közelítjük meg a kérdést: meghallgatván/elolvasván a szöveget, vajon az rögzül-e jobban az emlékezetében, hogy *miként* dolgozott Héphasztosz, vagy inkább az, hogy milyen is a pajzs? Tehát egy cselekvést bemutató, igéktől hemzsego *koncipiálisan és strukturálisan elbeszélő* szöveggel állunk szemben, amely ugyanakkor *funkcionálisan leíró jellegű*, hiszen mindenekelőtt a pajzs *milyenségét* ragadja meg.”⁶

A narráció tehát lehet leírás, és a leírás is lehet narráció, határaik elmosódnak gyakorlatban is, elméletben is.

Amennyiben elméletileg mégis ragaszkodunk az elkülönítéshez, s egy következő lépésként a funkcionalitás szempontját helyezzük előtérbe, majd felvetjük a kérdést, milyen szerepei vannak a leírásnak, a kérdésre adható válaszok mindenekelőtt *történeti* változást mutatnak. (Történeti különbségre utal az is, hogy az iskolai fogalmazás

⁵ Ezeket a kérdéseket boncolgatja Milián Orsolya doktori disszertációjában. Vö. MILIÁN-BOGYAI Réka Orsolya, *Az ekphraszisz fikciói, Elméleti, történeti és diszciplináris átrendeződések az ekphraszisz teoretikus diszkurzusaiban*, 2009. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/986/1/orsi_diszszertacio.oldalszamokkal.pdf (letöltés ideje 2018-04-12)

⁶ BENCIK Vilmos, *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*, Budapest, Trezor, 2001, 154.

tanításakor manapság az elbeszélés írását tanítják meg, de a 19. század második felében a leírásokat részesítették előnyben, mert úgy vélték, azok illeszkednek jobban a beszéd- és értelemgyakorlatokhoz. A századforduló táján cserélték fel a sorrendet – már ahol –, mert rájöttek, hogy a leírás statikus, tehát nehezebb.)

A legrégebbi leírásnak tulajdonított funkció a *díszítő* funkció, melynek archetípusa a fent említett Akhilleusz pajzsa. Ez a funkció veszített az erejéből, de tulajdonképpen soha nem veszett ki teljesen. A „modernektől” leírásai sem mondanak le teljesen róla, sőt igen sokszor utalnak a festészetre is.⁷

A *nyomatékosító* (*expresszív*) funkció a romantika szárba szökkenésével egyidős, 18. század végi jelenség. Kicsit blikkfangosabbá válik, immár nem önmagáért való, mint valamely díszlet, tárgy, személy vagy táj utánzása. Kapcsolatot teremt külső és belső között, például a természet és a természetet szemlélő szereplő között: a természet leírása valamely lélektani állapot leírására való. Erre jó példa Rousseau *A magányos sétáló álmodozásai* című műve: mintha a leírás megkettőződne, a természet jelenségei nem mások, mint az érzések metaforái. Rousseau-nál az elbeszélő maga alkotja meg a megkettőzést. Később, a 19. században már sokkal kevésbé eldönthető a dolog. A táj például valamely érzelm kifejeződése lesz, de nem feltétlenül kifejtetten.

A *szimbolikus* funkció tulajdonképpen az előbbiből, a nyomatékosítóból következik. Amikor a leírás valami mást jelöl, mint amit leír, szimbolikus funkcióra tesz szert. Balzacnál az öltözködés, a fiziognómia, az egész környezet a szereplők lélektanára utal. „...a színház leírása egyúttal Lucien életének fordulópontja is: félreismert költőből sikeres és lelkiismeretlen újságíró lesz. A színház mint a leírás tárgya csak belső emberi drámák színhelye.”⁸ Emögött a funkció mögött talán a miliőelmélet is meghúzódik, mely szerint a társas lények szellemi kultúráját és fejlődését környezetük befolyásolja, így hát a környezettel jellemezhetők. Sokszor előrejelző vagy proleptikus szerepe is van. Magyarán nem csupán azonnali jelentéseket prefigurál, hanem azt is, mi történik majd a szereplővel vagy a cselekmény hogyan folytatódik a továbbiakban. A szimbolikus funkciójú proleptikus leírások összebékítik a leírást a narrációval, hiszen ahelyett, hogy akadályt gördítenének az elbeszélés folyamatába, előre programozzák azt.

Végül az *elbeszélő* (*narratív*) funkciót említhetjük, amely ellentmondásnak tűnik, amennyiben két, egymástól eltérő kategóriaként határozzuk meg a leírást és az elbeszélést. De úgy látszik, hogy a 19. századtól errefelé mintha megfordult volna a viszony, s immár nem az elbeszélés az úr(nő), aki megengedi a leírást, hanem a leírás tölti be az elbeszélés terét, sőt, ő maga az elbeszélés. Az 1960-as évektől, az új regény felbukkanásától kezdve egyre több példával találkozhatunk. A narratív funkció

⁷ A funkciók leírásakor, valamint a leírás történeti felvázolásakor többnyire Laurent Jenny *La description* című írását követem. Vö. Laurent JENNY, *La description*, 2004. <https://www.unige.ch/lettres/framo/enseignements/methodes/description/deinteg.html#de000000> (letöltés ideje: 2018-01-15)

⁸ BALASSA Péter, Leírás, in KIRÁLY István (főszerkesztő), *Világirodalmi Lexikon VII*, Budapest, Akadémiai, 1994, 143.

legszembeűnőbb példajaként Alain Robbe-Grillet *A rádiók* és *A féltékenység rései* című írásait szokták emlegetni, melyekben élettelen tárgyak vagy pusztá külső szereplők leírásaiból áll össze az elbeszélés, a regény. Itt már aligha beszélhetünk realista funkcióról. A leírás folyton megalkotja és szétszedi azt a valóságot, amelyre utal.

A leírás funkcióinak rövid felsorolásából úgy látszik, történeti különbségre és szerepcserére következtethetünk. De mire mutat rá a leírás története?

A leírás régi dicsőségének kora az ókori retorika. Ám a modern, azaz realista értelemben vett leírás, úgy látszik, mégsem az irodalomban jött létre. Ezzel a szövegformával dolgozott a katonai földrajz; az üzletembereknek, idegeneknek (turistáknak), kíváncsiaknak szánt városleírások a reneszánsztól kezdve; az építészet; az állat- és növénytan; a jog tudománya; de a közjegyzők is a mai napig *leírják* az ingó és ingatlan vagyont leltárát, a geometria pedig a vonalakat, felületeket, alakzatokat; a közgazdaságtanban az értéket; a filozófia és a természettudományok valamely tárgy empirikus és induktív tanulmányozását értik rajta. Mi több, úgy látszik, a leírás elterjedése és térhódítása egyenesen arányos a tudomány és a technika fejlődésével. Némely diszciplínák leíró, mások magyarázó jellegűek. Az irodalomban a leírás a 18. századtól egyre inkább terjedt, a leírás a klasszicista költészetben vált egyre inkább elterjedté, majd aranykorát Flaubert, illetve Zola realista regényei fémmjelzik. Olyannyira, hogy sokan e művek értékmérőjeként írják le a leírást.

A leírás történetére egy pillantást vetve is feltűnik, hogy mindegyre felüti a fejét a leírásellenesség is, magyarán többször is megfogalmazódik az, hogy a leírás *árt* az irodalomnak. Például már Littre azt gondolja, azért használják gyakran lekcisinylő értelemben, mert pusztán díszítő funkciója van, s a díszítés önmagában nem teremthet irodalmi művet. (De hasonlóan vélekedik a leírásról Charles Perrault, Bérardier de Bataut, Marmontel – hogy csak néhány franciát említsek.)

De mi is a baj vele? Úgy tűnik, többre jutunk, ha összehasonlítjuk úgynevezett ellentétpárjával, az elbeszéléssel.

A leírás és az elbeszélés megkülönböztetéséhez elvileg elég a józan ész, a *sensus communis*. Az olvasó általában azt érzékeli, hogy az elbeszélés előre haladó mozgás, amelyet a szemlátomást másként működő leírás meg-megszakít. Bizonyos elméleti írásokból azt tudjuk meg, hogy az elbeszélés előrehaladó mozgásban lévő információsorozat, míg a leírás merőlegesen szerveződik, akár a vers.

És mit mondanak róla az írók?

„Elfelejtettem megfesteni ezt a szalont. Sir Walter Scott és utánzóí bölcsen itt kezdtek volna, én azonban irtózom az anyagi világ leírásától. Az ezzel járó bosszúság megakadályoz abban, hogy regényt írjak.”⁹ (És aztán természetesen leírja a szalont.)

⁹ STENDHAL, Egotista emlékezések, fordította SZEKERES György, in *Stendhal Művei* 6, Henry Brulard élete, Egotista emlékezések, fordította SOMOGYI Pál László és SZEKERES György, Budapest, Magyar Helikon, 1969, 436.

„...a leírás egy irodalmi árucikk benyomását kelti bennem, amelyet kilóra adnak.”¹⁰

„És [a] leírások! Milyen páratlanul semmitmondók! Csupa árjegyzék-kép, a szerző igazán nem zavartatja magát, nem mulasztja el, hogy élém ne csúsztassa képeslapjait, azt szeretné, ha a közhelyeken találkoznánk. [...] Persze azt fogják mondani, hogy ez az iskolás leírás nem is rossz a maga helyén, s hogy ehelyt a szerző indokoltan kínozt ilyenekkel. De szerintem mégis csak az idejét pazarolta, mert én bizony nem megyek be a szobájába. [...] Engedjék meg, hogy *átugorjam* ezt a szobaleírást, sok hasonló mással együtt.”¹¹

Az elhangzott idézetek – egy 19. századi francia író, egy 20. századi költő és esszéíró, illetve egy 20. századi író, esztéta és teoretikus sorai – ugyan nem nevezik néven, hogy mi az, aminél rosszabb a leírás, de az mindegyik szövegből kiderül, hogy nem kívánatos jelenség, sőt, akadályozza az írás folyamatának ideális kibontakozását. Azt persze nem tudjuk meg, ki vagy mi kényszeríti a szerzőre ezt az eljárást.

Elgondolkodtató. A lecke arról is szól, hogy a leírásnak két alapvető törvénye ismeretes. Az első az, hogy az írónak mindvégig le kell kötnie az olvasó érdeklődését. A második törvény, hogy az elképzeltetéshez szükséges anyagnak teljesnek kell lennie benne. A leírás tehát lényegéből fakadóan köti le az érdeklődést és teljes mértékben elképzelteti azt, amit leír.¹² De akkor miért is kellene átugrani? Egyszóval mi is a baj vele?

A szavakkal való ecsetelés, a „festés”, az „anyagi világ leírása” akadály a regényírás útjában, kilóra mérhető „árucikk”, „képeslap”, „közhely”. Magyarán irodalmiatlan, önkényes, semmi oka nincs az olvasónak, hogy elidőzzön az olvasásával, befejezhetetlen, a műtől elválik, idegen tőle. De ha átugorható, akkor mégis miért tartozik a műhöz? Lehet-e mesélni leírás nélkül? Egyáltalán hogyan határozható meg a leírás?

Minden elbeszélés kétfajta megjelenítést tartalmaz: egyrészt cselekvések és események, másrészt jelenségek, tárgyak, helyek, személyek megjelenítését. Utóbbiakat szokás leírásnak nevezni. Az elbeszélés időbeli, tárgya mindig esemény, a leírás térbeli. Az elbeszélés eseményeket jelenít meg, míg a leírás létezőket (környezet, táj, szereplő stb.). Világos és egyszerű megkülönböztetés. Igen ám, csak hogy *gyakorlatilag* nehezen elkülöníthető e kettő. Ha olvasunk, elég jól érzékeljük, hol kezdődik

¹⁰ „...la description me fait l'effet d'une denrée littéraire qui se vend au kilo.” Vö. Paul VALÉRY, *Cahiers*, idézi Jean-Michel ADAM, *Description*, in Pierre-Marc de BIASI (szerk.), *Dictionnaire des genres et notions littéraires, Nouvelle édition augmentée*, Paris, Albin Michel–Encyclopaedia Universalis, 2001, 192.

¹¹ André BRETON, A szürrealizmus első kiáltványa, fordította SZABÓ György, in Mario de MICHELI, *Az avantgardizmus*, fordította SZABÓ György, Budapest, Gondolat, 1969, 374–375.

¹² ALSZEGHY Zsolt–Sík Sándor, *Retorika*, Budapest, Szent István Társulat, 1928, 212–213.

egy esemény megjelenítése például: nyelviileg általában igével veszi kezdetét. A leírás felismerése a nehezebb.

Lássuk a Genette-féle példát:

A ház fehér volt, palatetővel és zöld zsalukkal.

A férfi az asztalhoz közeledett, és kést ragadott.¹³

Az első mondat leírás. Semmi esemény nincs benne. Felidéz több tárgyat (ház, tető, redőny), és melléknevekkel minősíti azokat. A mondatot a névszók dominanciája jellemzi. A második mondat kétségtelenül elbeszélő. Két cselekvő ige van benne és cselekvő alany. De mégsem *csak* elbeszélő. A férfi, az asztal, a kés egy jelenet leírásának kellékei. Élőlények vagy élettelen tárgyak pusztá megnevezése már valamely jelenet leírásának elemének tekinthető, és annál inkább leír, minél inkább jellegzetes. (A kést *ragad* leíróbb, mint a kést *fogott* például.) Akkor hát – Genette nyomán – elképzelhetünk valamely vegytiszta leírást, amelyben nem történik semmi, de nem képzelhetünk el valamely vegytiszta elbeszélést, amely ne tartalmazna leírást? Ha így van, akkor a leírás nem az elbeszélés szolgálóleánya, hanem ő az úr(nő). De az irodalmi művek világában mégis mintha fordítva lenne: ritkán olvashatunk vegytiszta leírásokat, azok csaknem mindig az elbeszéléseken belül jelennek meg. A leírás függősége vagy függetlensége tehát korántsem problémamentes. Mondják, az elbeszélés viszi előre a cselekményt, a mű időbeli aspektusát működteti. A leírásnak ezzel szemben inkább időtlen jellege van: elidőz az élő vagy az élettelen világ szereplőin, azokat rögzíti az időben, s így módon megakasztja az események folyását. Aminek természetesen következményei vannak az elbeszélés sebességére nézve. A leírás ebben az értelemben szünet, holt idő a narrációban, s minél hosszabb, annál inkább megakasztja a kifejtet. Ahhoz tehát, hogy megfelelő sebességben maradjunk, át kell ugrani a leírásokat. Akkor hát a leírás alá van rendelve az elbeszélésnek.

Lássuk, mit mond erről Genette.

„A leírás elgondolható volna az elbeszéléstől függetlenül is, de valójában úgymond soha nem lelhető föl szabad állapotában; a narráció nem létezhet leírás nélkül, de ez a függőség nem akadályozza meg abban, hogy ne ő játszana folyton a főszerepet. A leírás teljesen természetesen *ancilla narrationis*, a mindig szükséges, mindig alávetett, de soha fel nem szabadított rabszolganő. Vannak elbeszélő műfajok, mint az eposz, a mese, a novella, a regény, melyekben a leírás igen nagy, sőt gyakorlatilag a legnagyobb helyet foglalja el, anélkül azonban, hogy megszűnne hivatásánál fogva az elbeszélés kisegítőjének lenni.”¹⁴

¹³ „La maison est blanche avec un toit d’ardoise et des volets verts. [...] L’homme s’approcha de la table et prit un couteau.” Vö. Gérard GENETTE, *Frontières du récit*, *Communications*, no 8, 1966, 157. Újraközlés: Gérard GENETTE, *Figures II*, Paris, Éditions du Seuil, 1969, 260.

¹⁴ I. m. 157.

Genette – és sok más teoretikus – szerint a leírás és az elbeszélés nem szimmetrikus jelenségek tehát. Bár nem célom erről beszélni, nem hagyhatom említés nélkül, mennyire feltűnő Genette-nél a leírás leírásának nőneme: szolgálóleány, rabszolganő, aki soha nem létezhet szabadon, alávetett, soha fel nem szabadított, hivatásánál fogva kisegítő. A leírás Genette-nél női szereplővé válik a leírás elbeszélésében. De a leírás szolgálóleánysága nem magától értetődő. Genette írásának címe talán megvilágítja, miért nem. A *frontières du récit* azt jelenti: az elbeszélés határai. A cím azt az előfeltevést sugallja, hogy van egy központi terület, az elbeszélés, amelyhez viszonyítva minden, ami nem narratív, a széleken, a végeken helyezkedik el. E szerint az előfeltevés szerint az események elmesélésével egyenértékű elbeszélés maga a regény, amelyhez képest a leírás másodlagos. A Genette narratológiájának kiindulópontját képező előfeltevés, s ebből következőleg a leírás alárendelése az elbeszélésnek nem sokban különbözik Lukács György elméletétől.¹⁵

Az elbeszélés események egymásra következő időbeli sorára utal, tehát a szöveg mint jelek időbelisége és a történet mint a referens időbeli formája között kölcsönös megfelelés van. A leírás azonban sorban haladó, folytatólagos szövegforma, s így a tárgyak egyidejűségére utal. Emlékezetes, ahogyan Lessing a festészet egyidejű és a költészet folytatólagos, egymásra következő közegének különbségéből következőleg a kétféle utánpótlás ellentétét hangsúlyozta az *ut pictura poesis* elvére reagálva. Az elbeszélést aktívként, dinamikusként, a leírást passzívként, statikusként írta le. Abból indult ki, hogy a művészetek a szerint különböznek, hogy anyagukat a térbeliség vagy az időbeliség határozza-e meg. A költészet (a szó) és a zene (a hang) az időben létezik, a festmény, a szobor és az épület a térben. Ahhoz, hogy az író ne váljon „festő íróvá” (ecsetelővé, mondom én), a leírást cselekményre kell változtatni. Lessing szerint a különbséget a mű anyaga és az ábrázolás tárgya közti analógia is alátámasztja. Az időbeli művészetek tárgya maga is időbeli, míg a térbelieké térbeli. A leírásnak tehát ne volna helye az irodalomban, az elbeszélésnek meg a festészetben? Az első klasszikus példája a történet, a másodikiké a test. Itt is az a nagy kérdés, hogy a két kategória ténylegesen kizárja-e egymást. Lessing a *Laokoón* címmel, a szoborcsoporttal talán éppen azt példázza, hogy egy képzőművészeti, s így alapvetően térbeli alkotás is ábrázolhat történetet, azaz lehet időbeli a tárgya. De hogyan? Egy tájat például szempillantás alatt átfogunk a tekintetünkkel, de csak fokozatosan tudjuk leírni, s ezért óhatatlanul van a leírásában valami *körmönfontosság*, valami *mesterkedés*. Ki kell találni, mivel kezdünk, s a leírásnak többféle rendje elképzelhető. A leírás óhatatlanul azt teszi időbelivé, ami pillanatnyi – ez az előnye és a hátránya is egyben. Például Bovary Emma esküvői tortája is egyidejű tárgy, még ha akad is benne utalás az egymásra következésre (a magyar szövegben az egyetlen *végül*, a franciában több: *d'abord, puis, enfin*), az elbeszélő ideje az, amelyben a leírás történik; a leírásnak saját diszkurzív ideje van, amely nem a narráció ideje, hanem a kizökkentésé.

¹⁵ A regényelméletnek van egy másik, legalább ennyire hatásos iránya: a Bahtyin-féle. Erről itt és most nem esik szó.

Gérard Genette is végül arra a következtetésre jut, hogy valamely esemény elmesélése és valamely tárgy leírása *hasonló* művelet, amely a nyelv azonos erőforrásaiból táplálkozik. Az elbeszélés és a leírás között nincs tehát igazi ellentét, pontosabban az ellentét, ha van, történetinek mondható. A leírás ugyanis egyre nagyobb teret hódított el az elbeszéléstől (előbb a realista, majd az újregényben).

Italo Calvino egyenesen egyenlőségjelet tesz elbeszélés és leírás közé. A tájnak szentelt írásában arról beszél:

„Természetes dolog, hogy egy leírás olyan művelet, amely kiterjeszti a teret az időben, egy képpel, vagy még inkább egy fényképpel szemben, amely az időt egy másodperc töredékére koncentrálja, egészen annak eltűntetéséig, mintha a tér létezhetne önmagában, és beérhetné önmagával [...], ezért egy tájleírás, minthogy időbeliséggel terhelt, mindig elbeszélés.”¹⁶

Kétségtelenül úgy látszik, hogy az elmélet – természetesen építve a leírásellenes történeti felhangokra – nagyjából a második világháború után az elbeszélésre fektetve a hangsúlyt, és megteremtette az elbeszélés elsőbbségét a leírással szemben. Szoros összefüggésben ezzel a folyamattal fellendült a francia, és ennek hatására általában az elbeszéléselemélet, és háttérbe szorult mindaz, ami *leírás*.

Állíthatjuk-e ma, hogy elérkezett volna a szolgálóleány felszabadításának és az elbeszélés trónfosztásának kora? Sok irodalmi példa mintha azt mutatná, hogy a leírás átvette az elbeszélés egykori szerepét.

Amit megfogalmazhatunk úgy is, hogy elbeszélés és leírás valószínűleg sose voltak magányosak, inkább párban jártak. Nem bináris, hanem egymást átfedő kategóriákként. Mihelyt egy műben a leírás eluralkodni látszik, óhatatlanul elbeszéléssé válik (narrativizálódik). Ha a gyorsabb olvasás reményében átugorjuk, lehet, hogy az elbeszélést sem vesszük észre. Lemaradunk róla.

¹⁶ Italo CALVINO, *Saggi (1945–1985), II*, Milano, Palomar & Mondadori, 1995, 2694.